

ПОСТАТІ

ОЛЕКСАНДР РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ У ВИРІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Юрій КАПАРУЛІН,

*аспірант кафедри всесвітньої історії та історіографії
Інституту психології, історії та соціології
Херсонського державного університету*

Карпулін Юрій. *О. Рябінін-Скляревський у вирі Першої світової війни*

У статті на основі нововіднайдених документів і матеріалів висвітлено маловідомий період з біографії військовика та історика О. Рябініна-Скляревського (1878-1942). Реконструйовано життєвий шлях офіцера в період Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917-1918 рр. на Україні. Поруч з писемною джерельною базою, наведено комплекс фотодокументів, на яких передано образ О. Рябініна-військовика. Намічено тенденції для подальшого комплексного вивчення життя та діяльності військовика та науковця.

Ключові слова: *офіцер О. Рябінін-Скляревський, біографія, архівні документи, мемуари, російська армія, Перша світова війна, армія УНР.*

Карпулин Юрий. *А. Рябинин-Скляревский в водовороте Первой мировой войны*

В статье на основе нововыявленных документов и материалов описан малоизвестный период из биографии военного и ученого А. Рябинина-Скляревского (1878-1942). Реконструирован жизненный путь офицера в период Первой мировой войны и национально-освободительной борьбы 1917-1918 гг. на Украине. Вместе с письменными источниками, приведен комплекс фотодокументов, которые

передають образ А. Рябініна-воєннослужащого. Намечені тенденції для дальнішого комплексного изучення жизни и деятельности военного и историка.

Ключевые слова: офицер А. Рябинин-Скляревский, биография, архивные документы, мемуары, Российская армия, Первая мировая война, армия УНР.

Karapulin Yuri. *A. Ryabinin, Sklyarevskyy in the midst of World War I*

The article has explored insufficiently known period of life of the military and scientific A. Ryabinin – Sklyarevskii (1878–1942). The vital way of officer is studied in the period of First world war and National liberation war on Ukraine 1917–1918. Presented complex of photo documents on which represented officer A. Ryabinin. Have been identified trends for further study life and activity of military and historian.

Key words: officer A. Ryabinin-Sklyarevskii, biography, archive documents, memoirs, Russian army, First world war, army of UFR.

«Как мне приятно смотреть на вас: на вашем лице отражается чувство исполненного долга».

Слова імператора Миколи II при огляді фортеці Івангород, 30 жовтня 1914 р. [22, 5].

Олександр Рябінін-Скляревський (1878–1942) – кадровий офіцер, полковник Російської армії, генерал-хорунжий армії УНР, професійний історик та архівіст. За своє, відносно коротке, життя він отримав добру військову та історичну освіту, пройшов фронт Російсько-японської 1904–1905 рр. та Першої світової війн, був учасником і свідком першої та другої російських революцій та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні. З 1921 по 1937 рр., вже цивільний, О. Рябінін-Скляревський оселився з сім'єю в Одесі й решту життя присвятив праці на благо української історичної науки [1, 221-222].

На жаль, ім'я вченого не увійшло до «сузір'я» представників вітчизняної історичної науки ХХ століття, а його життя та діяльність й досі потребують ґрунтовного дослідження. Несправедливо забуте в минулому, сьогодні воно все частіше згадується українськими науковцями. Окремі відомості про життя та творчість О. Рябініна-Скляревського містяться в публікаціях В. Андреева, С. Батуріної, В. Бузейчука, Л. Гісцової, О. Козирева, Г. Малинової, І. Сапожникова, Я. Тинченко та ін. [5]. Од-

нак, у відтворенні біографії цієї людини ще не поставлено крапку, вона потребує подальшого вивчення. Разом з тим, існує необхідність історіографічної оцінки творчого доробку вченого і складання повної бібліографії його праць.

Маловивченою сторінкою біографії О. Рябініна-Скляревського є період перебування військового на фронтах Першої світової війни. Фронтowa служба офіцера впродовж 1914–1918 років і є предметом дослідження в цій статті. В документах автобіографічного змісту 1920–30-х років про свою участь у тогочасних подіях він практично не згадує (зрозуміло, що в умовах більшовизму афішувати свою причетність до офіцерського корпусу царської армії для нього було небажаним). Для отримання інформації про участь О. Рябініна у подіях Першої світової війни ми могли розраховувати лише на офіційні документи та мемуари її сучасників. Довелося провести інтенсивну пошукову роботу в бібліотеках та архівах України і Росії. Ознайомившись з матеріалами фондів Російського державного військово-історичного архіву (далі – РДВІА) у Москві та опрацювавши опублі-

ковані та неопубліковані писемні джерела з теми дослідження, маємо можливість представити нові факти з біографії О. Рябініна-Скляревського.

У Москві в РДВІА зберігаються по-служні списки О. Рябініна-Скляревського за 1905–1914 рр. [11; 12; 13]. У цих архівних документах міститься інформація про зміни місць служби, присвоєння чергових звань, отримання службових відзнак та нагород тощо. На жаль, ці дані відображають лише основні, офіційні факти військової кар'єри О. Рябініна. Щоб отримати інформацію про буденні події фронтової служби військового ми звернулися до мемуарної літератури, написаної його сучасниками. Тільки після ознайомлення з роботами О. В. фон-Шварца «Ивангород в 1914–1915» [23] та О. І. Спиридовича «Великая война и Февральская революция 1914–1917 гг.» [20], стало відомо про перебування О. Рябініна, в період Першої світової війни, на фронтових позиціях Івангородської фортеці.

Івангородська фортеця була збудована у 1847 році імператором Миколою I на р. Вісла, в 90-та кілометрах південніше Варшави. У 1913 році відбулася реконструкція фортеці і вона стала важливим стратегічним об'єктом російської армії. З початком Першої світової війни фортеця була опорним пунктом російських військ під час Варшавсько-Івангородської операції [18, 40–53].

Чисельні згадки про службу О. Рябініна-Скляревського в Івангороді знайдено в праці полковника О. В. фон-Шварца (1874–1953), який напередодні війни був призначений комендантом фортеці Івангород. Прибувши до Івангорода наприкінці липня 1914 р., він зустрів там О. Рябініна, з яким, як зазначає сам автор, був добре знайомий по навчанню в Офіцерській артилерійській школі (там О. фон-Шварц викладав курс «Атака и оборона крепостей») [23, 20]. Судячи зі спогадів О. фон-Шварца, можемо припустити, що його відносини з О. Рябініним були товариськими. Це і не дивно,

адже їх долі тісно пересікалися: обидва пройшли фронти Російсько-японської війни 1904–1905 рр., були членами військового товариства «Общество ревнителів военных знаний» і тепер знов зустрілися за небезпечних, тяжких умов війни. О. Рябінін-Скляревський був знайомий з науковою роботою О. фон-Шварца, посилався на його працю «Оборона Порт-Артура» при написанні своєї монографії «Ночные действия войск. Примеры военной истории» [17, 165].

В Івангородській фортеці підполковник О. Рябінін (з червня 1914 р.) був помічником командира фортифікаційної артилерії, тобто її фактичним керівником, мав довіру і повагу командування та підлеглих солдат. Йому доручалися відповідальні завдання: «24 августа я Шварц получил телеграмму генерала Лечицкого с просьбой помочь ему высылкой двух батарей 6 дм. крепостных гаубиц для бомбардирования Ополя (в это время австрийцы шли на Люблин и их левый фланг был сильно укреплен, особенно местечко Ополье). В этот же день я приказал полковнику Рябинину подготовить две батареи гаубиц по 4 орудия в каждой» [23, 36].

Під час бойових дій О. Рябінін був консультантом і радником коменданта фортеці, йому було доручено проаналізувати хід воєнних дій та детально спланувати організацію управління артилерійським вогнем [23, 41].

Восени 1914 року, готуючись до оборони фортеці від наступу австро-угорських і німецьких військ, було проведено військово-маневри. Для участі у навчальних операціях в середині вересня до Івангорода прибули рота моряків Гвардійського екіпажу і морський батальйон спеціального призначення під командуванням капітана 1-го рангу М. Г. Мазурова. У ході навчань О. Рябінін займався підготовкою артилеристів. Під час маневрів три сформовані артилерійські батареї виконали поставлені завдання на «відмінно». О. фон-Шварц відзначив: «Нужно отдать справедливость

полковнику Рябину: он сумел отлично организовать эту стрельбу» [23, 42–44].

26 вересня 1914 року О. фон-Шварц отримав повідомлення про наступ німецьких військ. Він одразу доручив О. Рябіну організувати вогонь з двох груп фортифікаційної артилерії (60 гармат). Перша оборона фортеці тривала більше 12 годин і закінчилася загальним відступом німецьких військ [23, 52].

Загалом, оборона Івангорода стала однією з найуспішніших операцій Російської армії на початку війни. Фортеця витримала 3 масштабні штурми австро-угорських та німецьких військ. О. Рябінін приймав участь у бойових діях, а також займався проведенням відповідальних операцій на фронті. Наприклад, наприкінці жовтня 1914 року по всьому полю битви, включно до лінії фронту «Яновице-Черный лес-Полична», проводилась операція по збору залишених ворогом зброї та снарядів. Всю цю роботу було покладено на О. Рябініна, який разом з підлеглими солдатами зібрав і доставив до фортеці кілька тисяч рушниць й кілька десятків кулеметів [23, 83].

Звістка про успіхи на фронті не оминула імператора Микола II (1868–1918), він вирішив відвідати фортецю з візитом (див. фото 1) [6, 2]. Цар прибув 30 жовтня 1914 року. При зустрічі з О. В. фон-Шварцом імператор відзначив: «Благодарю за доблестную оборону, в особенности крепостную артиллерию». З центрального пункту управління вогнем О. Рябінін особисто доповів імператору про ведення бою артилерією. Після офіційного звітування він, разом з О. фон-Шварцом, був запрошений царем на сніданок [22, 86]. Цей

факт був засвідчений і в мемуарах ще одного учасника цих подій, О. І. Спиридовича (1873–1952), – начальника дворової охоронної агентури, який завжди супроводжував імператора під час його подорожей [20, 14].

Навесні 1915 року командування Російської армії було змушене розпочати втілення плану «Великого відступу» – стратегічного відходу російських військ з Галичини і Польщі. Це був необхідний захід для нарощування потужностей військової промисловості та поповнення і підготовки резервів армії. Проведенням цієї операції керував Верховний головнокомандуючий Російської армії генерал М. В. Алексєєв (1857–1918) (до 18 серпня 1914 року, доки ці повноваження на себе не перебрав Імператор Микола II).

11 липня 1915 року полковник О. фон-Шварц отримав наказ М. Алексєєва розпочати евакуацію з Івангорода [22, 150]. Командант фортеці, виступив проти такого рішення. Він був упевнений: «...непреятель дальше Ивангорода не пройдет и будет здесь надолго задержан...». Однак, кінцевий наказ головнокомандувача: «Все бросить, разру-

Фото 1. Імператор Микола II в Івангородській фортеці (1914 р.)

Фото 2. Полковник О. Рябінін (1916 р.)

шить, увозить и уходить», – змусив О. фон-Шварца розпочати підготовку евакуації [23, 150].

11 червня о 21.00 начальник фортифікаційної артилерії О. Рябінін (разом з начальником інженерів генералом П. Х. Поповим (1867–1960), фортифікаційним інтендантом капітаном О. Сізовим, командиром 32-ї бригади ополчення генерал-майором Е. М. Францевичем (1879–1972) і командиром морського полку генерал-майором Г. М. Мазуровим (1967–1918) прийшов на «Збори Оборони фортеці», які скликав О. фон-Шварц на своїй квартирі. На зборах комендант сповістив присутніх, що Головнокомандуючий ще в квітні місяці прийняв рішення про евакуацію фортеці і створення на її місці звичайного укріплення. Члени Ради надзвичайно важко сприйняли цю новину: «Все были поражены как громом,

все были сразу душевно сломлены. Одни угрюмо молчали, другие громко плакали» [23, 151]. Рішення зборів було наступне: «Совет Оборона считает, что крепость готова к продолжительной обороне, но, подчиняясь приказу Главногокомандующего, постановляет: с 12 июля приступить к эвакуации крепостного имущества» [23, 152]. Це була остання рада оборони Івангорода. 22 червня 1915 року усі основні укріплення фортеці було підірвано [23, 164].

О. Рябінін був морально розбитий. Місяці важкої, але цікавої і славетної служби на позиціях Івангородської фортеці завершилися. О. фон-Шварц в своїх мемуарах згадує про чудові, дружні стосунки між усіма членами командного складу. О. Рябінін і всіх інших командирів він характеризує як бездоганних офіцерів, щирих патріотів, які любили Батьківщину, армію і свою справу [23, 153].

У літній період «Великого відступу», протягом червня-липня 1915 року, О. Рябінін керував відходом артилерійських частин на східні позиції. Про це дізнаємося з його особистих польових книжок, виявлених у фондах РДВІА. Ці документи представляють собою типові офіцерські польові книжки, призначені для відправки оперативних донесень командуванню. Сторінки мають стандартний друкований аркуш єдиного армійського зразка. З них стало відомо, що з червня 1915 року О. Рябінін було призначено виконуючим обов'язки начальника штабу 74-ї (сформованої з 37-ї) піхотної дивізії [13, 3]. Протягом липня-червня 1915 року О. Рябінін перебував на позиціях «Крымиды-Горожанка-Тустабаба-Марково» (неподалік сучасного міста Галич Івано-Франківської області) [19, 96]. Командування на цьому відрізку фронту здійснював генерал В. З. Май-Маєвський (1867–1920). Про перехід 74-ї піхотної дивізії 19 червня 1915 року О. Рябінін писав: «Артиллерия 74 дивизии начала движение в 11 ч. 30 м. вечера. За ней двинулись батальоны дивизионного резерва и полковые резервы. Раз-

ведка на фронті Меджигорце-Водніне-Мартамполь-Усце Зелене вислана от Заамурской бригады, ядро которой остается в Тумерже и отходит при наступлении противника в Крастев. На фронті дивизии спокійно. От 293 полка (правая колона) и 294 (средняя) сейчас получено донесение, что отход совершается безпрепятственно» [14, 3].

Цікавими є записи О. Рябініна відносно стосунків російських солдат з місцевим населенням: «Сегодня в районе дислокации полицейский урядник отбирал скот у местных жителей и отправлял его в тыл. Так как войска не отходят, то эта мера вызывает затруднения для войск: население озлобленно и замечаются случаи сигнализации австрийским войскам, перерезание наших телефонных проводов и наши разведчики не получают от местных жителей сведений об австрийских войсках» [14, 4].

На фронті командування Російської армії приділяло багато уваги підтримці психологічної стійкості бійців та підняттю їх бойового духу. Ці заходи були особливо актуальні під час «Великого відступу», коли багато солдат і офіцерів були деморалізовані через здачу своїх позицій без бою. З метою моральної і духовної підтримки підполковник О. Рябінін, разом з іншими офіцерами, організував традиційні колективні служби-молебні «О даровании побед» [14, 26].

У грудні 1915 року О. Рябінін отримувє чергове звання полковник і призначається командиром 169-го Ново-Трокського полку (43-ї піхотної дивізії), який воював з німецькими військами на Північному фронті. Йому довелося, неодноразово, переживати криваві атаки та здійснювати важкі переходи. О. Рябінін протягом 1915–1916 років був двічі поранений і відправлявся для лікування у тил. Надалі, як він сам згадує, його почали турбувати нирки, стан здоров'я значно погіршився. У 1917 році полковника було звільнено з військової служби за станом здоров'я [3, 17].

У зв'язку з революційними подіями 1917 року О. Рябініна, згідно революційних правил, було наново переобрано на посаду командира 169-го Ново-Трокського полку [20, 67-68]. Будучи достатньо «м'яким» командиром, він не мав проблем з особовим складом. Користуючись великим авторитетом серед співслужбовців, полковник О. Рябінін вирішив українізувати свій полк (у цій справі йому допомагав палкий український патріот, начальник штабу 43-ї піхотної дивізії, полковник П. Ліпко) [20, 67-68].

Військові знання, досвід та бажання служити офіцерів О. Рябініна та П. Ліпко були потрібні Україні. З грудня 1917 року за наказом Військового Секретаріату Центральної Ради їх було призначено керувати українізованими корпусами на Румунський фронт. О. Рябініна призначили командувати 26-м армійським корпусом, де українізація доходила до успішного завершення [9, 18]. З січня 1918 року, за наказом Генерального штабу, він одержав звання генерал-майор (аналогічне звання в українській армії – генерал-хорунжий). О. Рябінін перебував на Румунському фронті до наступу австро-угорських військ у лютому 1918 року.

27 січня 1918 року країни «Четвертого союзу» підписали мирний договір з делегацією Центральної Ради Української Народної Республіки. Отже, і участь О. Рябініна у світовій війні фактично скінчилася. Військова ж служба при Генеральному штабі української армії продовжувалася до 1919 року.

За особисті відзнаки у військових операціях проти Австро-Угорщини і Німеччини та успішну роботу в процесі загальної мобілізації 1914 року О. Рябінін був нагороджений орденами «Святого Володимира 4-ї ступені» і «Святої Анни 2-ї ступені» та світло-бронзовою медаллю [13, 2-3, 10-11].

За час перебування на фронтах Першої світової війни О. Рябінін не написав жодної наукової праці, було опубліковано лише декілька статей-кореспонденцій до газети «Русское слово» (видання І. Д. Ситіна).

Таким чином, участь у війні не сприяла науковій роботі військовика [2, 2].

За даними російського воєнного історика А. Г. Кавтарадзе, в 1919 році О. Рябінін добровільно вступив до лав Червоної Армії [8, 251]. У квітні 1919 року його було переведено до Одеси. Там він зустрівся зі своєю сім'єю, яка проживала в місті протягом всієї війни. У цьому ж році його, вже вдруге (вперше – у 1917 р.), звільнили з військової служби за станом здоров'я [3, 17].

Невдовзі О. Рябініна викликали до Москви як спеціаліста з архівної справи для роботи в Військово-історичній комісії Всеголовиштабу та Головному архівному управлінні. Його основним завданням було збирання документів на фронтах громадянської війни та доставка їх до Москви (він привіз чотири вагони таких документів). Цю роботу О. Рябінін успішно поєднував з викладацькою діяльністю в академії Головного штабу Червоної Армії [3, 17].

4 квітня 1921 року О. Рябініна знову перевели з Москви до Одеси для організації Одеського відділення Єдиного державного архівного фонду [4, 14]. Після ліквідації відділення військової секції Главархіву в 1923 році до арешту (1931 р.) він працював в Одеському обласному історичному архіві науковим співробітником та вченим-архівістом. Роботу в архіві учений вдало поєднував з викладацькою діяльністю в одеських вищих навчальних закладах та проведенням історичних досліджень, результати яких публікувались на сторінках центральних науково-історичних видань України і Росії. У 1931 році О. Рябініна було заарештовано Державним політичним управлінням за справами «Весна» (діяльність Одеської контрреволюційної військово-офіцерської організації) та «Спілки визволення України» [22, 377-378]. Через 9 місяців слідства його звільнили за відсутністю складу злочину і вчений повернувся до

Фото 3. Командир О. Рябінін і офіцери 147-го піхотного Самарського полку

Фото 4. Командир О. Рябінін разом з офіцерами 169-го Ново-Трокського полку на Південно-Західному фронті 25 липня 1917 року

архівної роботи. У 1937 році науковця заарештували вдруге, звинувативши у «шпигунстві» і «зраді Батьківщини». 5 лютого 1938 році, за статтею 54-1а КК УРСР, його засудили до 10 років ув'язнення з виправними роботами. Хворий і немічний О. Рябінін-Склярєвський помер 10 березня 1942 року у Північно-Уральському виправному трудовому таборі, що розташовувався поблизу с. Сосьва та м. Ірбіт на території Свердловської області (нині – Єкатеринбурзька область, РФ) [7]. У 1965 році його було помертно реабілітовано.

Окрім писемних джерел, з яких дізнаємося про участь О. Рябініна в Першій світовій війні, маємо три фотокартки цього періоду його життя. Перший фотопортрет знайдено в Російському державному архіві кінофотодокументів (див. фото 3). Фото має підпис: «Начальник штаба 37 пехотної дивізії, полковник Александр Александрович Рябинин», датується жовтнем 1916 р., місце зйомки – Дора-Ріша [15].

Наступні два оригінали фотокарток зберігаються в приватних колекціях. Перша

має назву «Обед у Самарцев 28 ноября...» (див. фото 3), на ній зображені офіцери 147-го піхотного Самарського полку (37-ї піхотної дивізії), яка в роки Першої світової війни 1914–1918 років у складі 18-го армійського корпусу брала участь в бойових діях 8-ї і 9-ї армій на Південно-Західному і Румунському фронтах. Це фото зберігається в приватній колекції (родинному альбомі) російського генеолога М. Лінніченка і опубліковане на його сайті «Родовое гнездо» [10].

На третьому фото – командир О. Рябінін разом з офіцерами 169-го Ново-Трокського полку на Південно-Західному фронті 25 липня 1917 року (див. фото 4). Цю фотокартку український військовий історик Я. Тинченко отримав з приватної колекції, від російського військового історика О. Кавтарадзе, для публікації у книзі «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» [22, 93].

Наприкінці можна зробити висновок, що складна і небезпечна служба О. Рябініна-Склярєвського була сповнена важкими

життєвими випробуваннями, серед яких найскладнішим виявилася Перша світова війна. У черговий раз звернувшись до вивчення життя та діяльності офіцера, ми спробували представити деякі нові факти з його біографії та ознайомити всіх зацікавлених дослідників з фотодокументами, які певною мірою передають нам дух епохи та образ О. Рябініна-військовика.

Поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 років в Україні не дозволили генерал-хорунжому О. Рябініну-Скляревському служити в Українській армії. Після встановлення радянської влади він мав можливість залишитися в командному складі Червоної Армії. Однак, віддавши військовій справі свої кращі роки і здоров'я,

офіцер вирішив присвятити решту свого життя родині і суспільно-корисній праці. У відставці, впродовж 1920–30-х років йому вдалося реалізувати себе як професійного архівіста та талановитого історика. На жаль, під час масових репресій кінця 1930-х рр., О. Рябінін-Скляревський, генерал у минулому, помер несправедливо засудженим зеком ГУЛАГу.

Сьогодні справа про вивчення життя та діяльності цієї визначної особистості продовжується. Її необхідно спрямовувати на доповнення біографії, наукове вивчення і надання історіографічної оцінки його роботам та пошук невідомих праць з метою доповнення бібліографії вченого.

ДЖЕРЕЛА

1. Андреев В. Рябинин-Скляревский Александр Александрович // Мала енциклопедія козацтва. – Київ; Запоріжжя, 2002. – С. 221-222.
2. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 2, 3.
3. ДАОО. -ДАОО. – Ф. Р-100. -Андреев В. М., Батурина С. С. О. О. Рябинин-Скляревский як історик запорізького козацтва // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ін.-ту. Історія. – Бердянськ, 2001. – С. 15-20; Бузейчук В. Спогади Галини Змієнко-Сенишин як джерело до вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського // Київська старовина. – 2009. – № 1/2. – С. 204-209; Гісцова Л. З. О. О. Рябинин-Скляревский // Архіви України. – 1992. – № 4. – С. 30-31; Козирев О. О. Рябинин-Скляревский про херсонську громаду // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. – Ч.1. – Херсон, 1997. – С. 126; Малинова Г. Л. Между Марсом и Клио // Юг. – Одесса, 1998. – 23 декабря; Сапожников І. В. Внесок Олександра Рябініна-Скляревського у вивчення історії українського козацтва // Кубань-Україна: питання історико-культурної взаємодії. – Краснодар, 2008. – С. 214-224; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скарботи та забуття. – К., 1993.
4. Дневник военных действий // Нива. – СПб. – № 1. – 1915 г. – С. 2.
5. Довідка Державного архіву адміністративних органів Свердловської області за даними інформаційного центру Державного управління внутрішніх справ Свердловської області від 24.11.2010 № 5471.
6. Кавтарадзе А. Г. Военспецы на службе Республики Советов. – М., 1988. – С. 251.
7. Малинова Г. Л., Сапожников И. В. А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии / Отв. ред. Г. В. Сапожникова, науч. ред. Л. Л. Зализняк. – Одесса-Киев, 2000. – С. 46.
8. Об одном фото «Обед у Самарцев 28 ноября...» // Режим доступу: <http://rodovoyegnezdo.narod.ru/War/obodnomphoto.htm>
9. Послужной список составленный 5 сентября 1905 года № 158-815. – РГВИА. -Послужной список 7-го пехотного Сибирского резервного Красноярского полка штабс-капитана Рябинина №

121-357. – РГВИА. -Послужной список составленный 16 мая 1914 г. № 69-079. – РГВИА. -Полевая книжка начальника Штаба 74 пехотной дивизии с 19 июня по 10 июля включительно. – РГВИА. -Полевая книжка начальника Штаба 74 пехотной дивизии с 12 июля по 23 августа включительно. – РГВИА. -Российский государственный архив кинофотодокументов. – Ал-101 сн. 22.

10. Рябинин А. А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение. Военно-историческое и тактическое исследование. – СПб., 1910. – С. 165.

11. Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 2. Период с 1 сентября по 15 ноября 1914 года. – М. – 1923. – С. 40-53.

12. Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 5. Период с октября 1915 по сентябрь 1916 года. – М. – 1920. – С. 96.

13. Спиридович А. И. Великая война и Февральская Революция 1914–1917 гг. – Нью-Йорк, 1962 г. – С. 14.

14. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи і забуття. 1917–1921 роки. – К., 1995. – С. 67–68.

15. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. – К.: Темпора, 2007. – 535 с.

16. Шварц (фон) А. В. Ивангород в 1914–1915. Из воспоминаний генерал-лейтенанта А. В. Фон Шварца – коменданта крепости. – Париж: «Танаис», 1969 г. – 166 с.